

NAPLÓ 1956–1989

részlet

1961. január 16. hétfő

Hatvanyt ma temették. Bánt, hogy nem voltam ott. Érv: formák kedvéért ne vesztesd az életedet. Ellenérv: az illem megkívánja, áldozzál időt annak, amiből élsz. Azt hiszem, mégis hibáztam a távolmaradással. S ha már megtetted: vállalld, s ne mentegetőzz. Ezt egyébként meg kell tanulnod általában is.

S itt a fiatal írók[ról szóló] határozat.¹ Nem volt részed benne, tudtod nélkül került oda neved. Formálisan azonban joguk volt odailleszteni. Tehát: vállalld! Nincs undorítóbb, mint ha valaki mossa kezeit. Sánta Ferivel beszélgetés az Apostolok eszpresszóban² (délután 6–8.) Jól érezted magad, noha nem értettétek egymást. Csak a saját gondolatomat hoztam el a beszélgetésből. Igaz, ez a gondolat most is tetszik: a legtöbb emberi szenvedést az individualizmus okozza. – De mit kapsz tőle: még mindig nincs elég érdeklődés benned a másik ember iránt. Nem veszed komolyan a saját frázisod: senki nem él hiába. Nem akarsz tanulni az emberektől.

Most keresed: mégis mit hozhattál volna ebből a beszélgetésből?

1) egy csomó pletykát (Sánta – Szabó Pista – Tóth Laci azonos nemzedéknek tekinti magát; Tabákék szerintük az úri fiúk csoport);³

2) [Sánta] Feri esztétikáját: egyetlen feladat a kérdezés, a válaszolás az íróknak nem kötelessége.

1961. január 17. kedd

Szörnyű éjszaka. A mama⁴ beteg. Éjjel kettőkor jön orvos. Ébren vagyok, cigarettázom. Először gondolok arra az eshetőségre, hogy esetleg meghal. Szépen meghalni tudni talán a legnagyobb művészet. Valóban ez a pillanat az, mikor az ember vizsgálja, mit tanult az életben. A mamát gyöttri a halálfélelem, de nyugodt, csendes. Egy furcsa tünet csupán:

Király István (1929–1989) irodalomtörténész, Ady-kutató, az ELTE XX. századi magyar irodalom tanszékének professzora, a Kádár-kor meghatározó kultúrpolitikus. 1956 és 1989 között vezetett naplója tavasszal jelenik meg a Magvető Kiadó Tények és Tanúk sorozatában.

¹ Irodalomkritikánk néhány fogyatékoságáról: Az MSZMP KB kulturális elméleti munkaközösségének tézisei, *Társadalmi Szemle*, 1961/2. A dokumentum a megindult politikai konszolidációval egyidejűleg színesedő nyilvánosság akkor veszélyesnek ítélt jobb- és „baloldali” ideológiai és kulturális jelenségei, a revizionizmus és a „népi” nacionalizmus, az öncélú modernség, a dekadencia és a marxista kritika gyengeségei ellen vette fel a kétfrontos elvi küzdelmet, sok konkrétummal, nevekkkel, különös tekintettel a fiatal írónemzedék fogadtatására.

² Az V. kerületi Kígyó utca 4–6. számú házban 1903 óta működik ezen a néven étterem, söröző.

³ „Úri fiúk csoport”: utalás Devecseri Gábor, Karinthy Ferenc és Somlyó György körére a negyvenes–ötvenes évekből.

⁴ Értsd: Király István anyósa.

nem akar idegenek közt lenni, mindenáron itthon akar maradni. Most először gondoltál rá: legyen erőd a szép halálra.

Délután Némethék jöttek volna. Lemondtam telefonon. Virágot küldtek, immáron másodszor. Laciban mégis van jószág. (Tegnap Sánta Feri Féja szavait közvetítette: [Németh] minden hatalommal jobban akar lenni és tud is; felolvasóközvetítés volt vidéken egyszer '45 előtt: rendőrség – Laci mossa kezeit: én beteg vagyok, a barátaim cipeltek el, még a lázát is megmérte. Bántott, miközben hallgattam. Csodálatosan be lehet mocskolni mindent.)

Igaz-e, hogy a szocializmus csak az anyagi nyomorúságot szünteti meg, s a lelkit nem? Nem igaz. A legtöbb lelki szenvedést az individualizmus okozza. S a megvalósult szocializmus ezt győzi le.

Egyetlen, mai olvasmányokból szedett gondolat (*Béke és szocializmus*, 12. sz.): Lenin az opportunizmus nyelvi sajátága: a ködös, elvont, szétfolyó beszéd.⁵ Azaz az úgynevezett esszéstílus, Sötér és Bóka nyelve.

1961. január 18. szerda

A mamát déli 1/2 1-kor kórházba vitték. Nem voltam itthon. Mari egyedül intézett mindent. Most se jól választottam meg az időt. Nem jól döntöttem, mi fontos, mi nem.

A mama nagyon beteg. Két nap óta komolyan foglalkoztat a halála. S közben dühös vagyok magamra. A halála egyszerre riaszt szeretetből, s a kényelemszeretet, a megszokás miatt. Valóban szeretem a mamát, nagyon fog hiányozni, de ez az érzés számító érzésekkel is keveredik: felborul egy megszokott életrend, s ez is bánt, ez is nyugtalanít. Vagy törvényszerűen fonódik össze szeretet és megszokás? De éppen ezt kellene szétválasztani.

Mikszáth *Fekete város*-kéziratának feldolgozását csináltam egész nap.⁶ Távlatlan, fantáziátlan munka. Csak a pénz miatt. De ennek valóban utolsó ilyen jellegű munkámnak kell lennie. Nem prostituálhatom továbbra is magam.

A mama betegsége, a beszenyvező munka rosszkedvet gyűjt fel. Talán amit máskor észre se vennék, most bennem reked, nyugtalanít, foglalkoztat.

Hruscov beszéde;⁷ rövid híradás ma róla a lapokban: a karrieristák, a lakkozók ellen beszélt. Miért rándulok össze erre? Az emlékeim rosszak? Miért szimatolok anarchizmus-veszélyt mögötte? Hiszen lényegében rokonszenves. Az engedelmesség, a hízélgés szolgálk erénye: önálló felnőtt emberekre van szükség! De hol válik el a fegyelmesség és a szolgálk, hízélgő engedelmesség? Mi a kritérium? Hol a választóvonal önálló, bátor, kezdeményező tett, vélemény s anarchista individualizmus között? A karrierizmust, a lakkozást ostorozva nem a fegyelmesség megbélyegzésére adunk-e megint szavakat az anarchista individualizmus kezébe? S főleg: nem válik-e ez frázissá?

Eszembe jutott ma ismét a Benkével való beszélgetésem. [Illés] Béla idézte fel: a Mikszáth-szobor felavatására őt kérte meg beszéd tartására Benke.⁸ Inkább Bélát, mint engemet. A múltkori beszélgetésünk óta bizonyára megint az „ellenzéki” mánia él benne. Pedig csak őszinte voltam, s pártszerű keretek közt őszinte! Elmondom:

⁵ A párt nyelve – a nép nyelve, *Béke és Szocializmus*, 1960/12., 82–93.

⁶ Mikszáth Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések 1899: A fekete város*, kiad. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1961 (Mikszáth Kálmán Összes művei 22–23).

⁷ Szabó L. István, Az SZKP Központi Bizottságának plenumán felszólalt Hruscov elvtárs, *Népszabadság*, 1961. január 18., 5. (A Hruscov-beszéd teljes szövegét lásd: Nikita Szergejevics Hruscov beszéde a szovjet mezőgazdaság kérdéseiről, *Népszabadság*, 1961. január 24., 3–4.)

⁸ Kocsis Andrásnak a VIII. kerületi Mikszáth Kálmán téren álló Mikszáth-szobrát 1961. március 11-én avatták fel. Az ünnepségen Illés Béla író mondott beszédet. Benke Valéria kommunista politikus, ekkor művelődési miniszter.

a) nem becsülik-e le az „ideális” eszmei tényezőket, s így az irodalom szerepét is jelenleg a pártvezetésben; nem túlzottan az anyagi érdekeltségre építenek-e csak?

b) helyes-e az az elképzelés, mely literátokra, s nem írókra kívánja felépíteni az irodalmi életet, helyes-e a kiadókon, szerkesztőségeken át az irodalmat irányítani szándékozó irodalompolitikai koncepció: nem az egészséges irodalmi közvélemény megteremtése-e a fő feladat; s irodalmi közvéleményt kiadókon, szerkesztőségeken át nem lehet teremteni, ehhez írószövetségi pártszervezetekre van szükség, s komolyan kell venni az Írószövetséget;

c) elvi politikát, elvi kritikát sürgetnek; de semmiféle elviség nincs légüres térben; az irodalmi életben az az absztrakt elviség, amely a burzsoázia morálját s a tehetség diktatúráját nem veszi számba: jóra nem vezet.

Ezeket mondtam el. Azaz nem szépítettem, nem lakkoztam. Őszintén s pártszerűen előadtam problémáimat. Eredmény: bizalmatlan, gyanakvó tekintet: a szektásság beszél belőlem. Íme az új vonal egyik reprezentánsa. Ne lakkozzunk, hirdeti, s közben bizalmat csak annak ad, aki ugyanazt mondja, amit ő is gondol. Szavak és tettek.

*

Az irodalom a maga erejét mindig egy nagy társadalmi tartalomból szívja. *A l'art pour l'art* ezeket a megtermékenyítő szálakat vágja el. Az irodalom talaja az emberi élet, ha innen kiszakítom, éltető nedveket nem kap.

*

Hruscsov beszédét olvasva: öntudat, lelkesedés, a jutalmazás társadalmi-erkölcsi formái – csak a kommunista társadalomban játszanak egyre nagyobb szerepet; ha az anyagi érdekeltséggel szemben ezeket hangsúlyozod: idealista vagy – megfeledekzel róla, hogy az új ember kialakulásához a társadalmi feltételeket kell először megteremteni.

1961. január 24. kedd

Julika egész délelőtt a szobámban játszik. Tanulmányozhatom a nevelés titkát. Két dolog kell folyvást neki: dicséret, [azaz] elismerés és feladat. Az utóbbi a fontosabb. Nyűgösködik, nem tud magával mit kezdeni. Feladatot adok neki: építs egy várost. Lelkesen hozzákezd, egy óra békém van, csak közben egy-egy ötletet kell még odavetni: mi hiányzik még a városból. Feladatot adni az embereknek – talán minden pedagógiában ez a legfontosabb. S még egy: a feladatnak legyen célja, távlata. Erről megfeledektem: Juli magamagától költött egyet: a cicának születésnapja van, az ő tiszteletére épül a város. El is neveztük cicavárosnak.

*

[A] Mikszáth [-kritikain] dolgozom. S a szenvedésről gondolkozom közben. Hülyeség, hogy a szenvedést kell általában leküzdeni: az ostoba, értelmetlen, céltalan szenvedés méreg csupán. De van olyan szenvedés is, amely termékeny: a szülő nő, az alkotó ember szenvedése. Ez a szenvedés az élethez, a boldogsághoz tartozik hozzá.

1961. január 24. kedd este

Lengyel Szövetség;⁹ Illyés, Tolnai, Juhász Feri – velük egy asztalnál. Egész este én beszélek: individualizmus, perszonalitás, anyagi nyomor – lelki nyomor: az individualizmus kínjai –; Illyés egy kérdésben vitába száll: nem hiszi, hogy a mai ifjúság már nem annyira nemzetben, sokkalta inkább emberiségben gondolkozik. – Gabriel Marcelre hívja fel a figyelmem: *L'homme problématique*.¹⁰

Fogadás után: Szabó Magdával, Juhász Ferivel megiszunk a körúton egy feketét. Üres és meddő együttlét: nincs közös témánk, mondanivalónk.

1961. január 26. csütörtök

A mama operációja; a halál a küszöbön áll. Zaklatott, ideges este. Vadas Sári, Kálmán, Piroska, Kun Miklós a kórházban – odahaza: Rót Piri, Bözsi, Lia, Teri – Az orvosok örömbüszkesége: mintha nekem jól sikerül egy cikk.

1961. január 28. szombat

Apámék megérkeznek. Egy órát késik a vonat. Fagyasztó hideg. Kopottan öltözött, szegényes emberek szabják meg az állomás képét. Egy ország legjobb tükre: nézz körül a nagy pályaudvarokon. Magyarország ebben a tükörben csúnya arcot mutat.

*

Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena. Von dem was einer vorstellt*.¹¹ – eudaimonologia: „boldogságtan” alaptétele: a boldogság fő forrása a saját belső életünk, az egyéniségünk – a külső világhoz, a társadalomhoz való viszony teljesen mellőzve benne. – Ellentétel: a boldogság fő kritériuma a hasznosságtudat, boldog élet – a hasznos élet; ami viszont hasznossá teszi életünket: az értelmes munka. Avagy: lehet-e boldog bárki is, bármilyen gazdag belső lelkivilágú ember is, ha csak önmagának él; minden belső gazdagság ellenére is kíséri valami kínzó ürességérzés.

*

Gide naplója.¹² Ami rokonszenves benne: egy ember, aki mindig önálló ítéletre tör, nem szolgál a gondolatataiban, hanem szuverén.

Valami, ami jelmondat lehetne: plutôt se taire que se plaindre.¹³ De éppen ezért keveset árul el még naplójában is önmagáról. Ez a jelmondat csak a világ felé kötelez: önma-

⁹ Valószínűleg a Lengyel Írók Szövetsége küldöttségének fogadásáról van szó.

¹⁰ Gabriel Marcel, *L'homme problématique*, Paris, Aubier, 1955.

¹¹ Arthur Schopenhauer művének pontos címe: *Parerga und Paralipomena: Aphorismen zur Lebensweisheit: Von dem was einer vorstellt*. Magyarul: Schopenhauer Arthur, *Az olvasásról és a könyvekről és egyéb válogatott fejezetek a Parerga und Paralipomenából*, Bp., Világirodalom, 1920. Király István könyvtárában Schopenhauertől a *Sämtliche Werke* kötetei maradtak fenn – nyilván innen olvasta a szóban forgó művet is.

¹² André Gide 1889 és 1942 között vezetett naplója két részletben, 1939-ben, illetve 1944-ben jelent meg.

¹³ „Jobb hallgatni, mint panaszkodni.” (fr.)

gunkkal szemben viszont nélkülözhetetlen az őszinteség, s a panaszok is ehhez tartoznak. Gide mint ember talán épp e miatt az önmaga előtt is szégyenkező panaszkodni nem-mérés miatt maradt felszínes ember.

*

A mama betegsége juttatja eszembe: a halál a legjobb vallató, a jellem a halállal szembenézve lepleződik le, itt dől el, mit tanult az ember egy életen át. Az élet: előkészület a nagy vizsgafeladatra, a halálra; szépen meghalni – ez a tartalmas élet igazolója.¹⁴

1961. február 3. péntek

Sibelius zenéjét hallgatom: minden nagy emberi alkotás mélyén valami tragikus szomorúság bujkál. Enélkül nincs igazi emberi élet, nincs igazi öröm.

Tegnap Sőtérnél: fekete, pálinka, beszédtema ismét az az átkozott doktori cím! Elegem van belőle: cím és rang nélkül akarok megöregedni. A tündöklő étellel torkig vagyok, öröme csak az alkotó életnek van.

Tegnap: első egyetemi nap. 50-re zuhant a szemináriumi jelentkezők száma, új ember mindössze három jött, s körülbelül harmincan elmaradtak. Zavar és csömör bennem.

Este kitör rajtam a mindebből összetorlódó idegesség. Mert nem igaz, hazudsz, ha azt mondd, nem akarsz doktor s akadémikus lenni. A lemaradás fáj. Fáj, hogy cím s rang nélkül állsz, fáj a fogyó népszerűség és tekintély. A fáradtság, kedvetlenség kicsap az estben. Kettős alakban látod önmagad. Az egyik valaki idegen neked, mint egy gép, aki Mikszáth [-kritikait] csinál, egyetemen előad, értekeznek, a másik te magad vagy, magad, aki fájsz, s a két ember között óriásira növe szakadék. Ez az egzisztencialista életérzés, ha ezt a szakadékot nem betömni vágyol, hanem mélynek, adottnak veszed, ha az eldologiasodott társadalmi én és igaz önmagad közt az összhangot nem keresed meg, ha ennek a kettétépességnek alapján kezded gondolkodni: menthetetlenül az egzisztencializmus gondolataiba futsz. Meg kell keresni, miért jött létre ez a szakadék, meg kell keresni, mi a kiküszöböléséhez az út!

Miért jött létre? Nyilvánvaló a közvetlen kiváltó ok: a sértettség, a megbántottság, a társadalmi méltánylás, elismerés elmaradása. Individualizmus ez? Csak a társadalom elismerése tudja igazolni munkád értelmét? A munkádat – legyen az bármi – kell mindig úgy csinálni, hogy a társadalom elismerése nélkül is érezd értelmét, érezd, hogy az hasznos. Önmagad előtt tudd igazolni a létedet, s ezt az igazolást más nem adhatja meg, csak a munkád, a tetteid. Egy irányba visznek a gondolatok: valamiféle egyenlőségjel van a társadalmi elismerés vágya és az individualizmus közt. A közöny a társadalmi elismeréssel szemben: a leküzdött individualizmus.

1961. február 4. szombat

Az idealizmus utolsó kísértő nyoma: ha az ember túlbecsüli a személyiség szerepét. Egyéni lelki-akarati teljesítményekkel akarja megoldani, aminek gazdasági előfeltételei vannak. Nem prédikálni kell az embereknek, hanem viszonyaikat tedd valóban emberiekké.

¹⁴ Apám szépen halt meg. Amikor 1989 nyarán a daganatos betegsége során agyi áttét jelentkezett és zavarossá vált a gondolkodása, hallgatást parancsolt magára – két hónapon keresztül feküdt némán az ágyában, nem panaszkodott, nem beszélt. 1989. október 19-én aztán, egy csütörtöki reggelen nem ébredt fel többé. (*Király Júlia megjegyzése.*)

Pratolini: *Szegény szerelmesek krónikája*.¹⁵

– Egyetlen központi gondolat: az ember jó, az emberben hinni s az embert szeretni kell. Az embertelenség lényege: az embermegvetés.

1961. március 11. szombat

Szeminárium. A vitákat akarod szabadon engedni, gondolkozó, vitázó embereket akarsz. Azt akarod, hogy helytálló, művelt emberek legyenek, akik felvértezettek a polgári kultúrával való harcra, ismerik azt, látókörük van. Eredmény: individualista intellektueleket és sznobokat nevelsz.

1961. július 4. kedd

Lampedusa: *Párduc*.¹⁶ Nem értem sikerét, nem tetszett. S hazugság minden, mit haladó tartalmáról összebeszélünk. A csömör regénye. Egyetlen, amit hátrahagy: a mélységes rezignáció. –

1961. december 2. szombat

XXII. kongresszus után.¹⁷ Lassan leüledett benned minden. Mi marad nyitva? Nyugtalanít az a tétel: ma már a szocialista világ határozza meg a történelem menetét. A mi oldalunkon a nagyobb erő? Így van-e ez? S a hazai vetületében: fel lehet-e építeni például az irodalmi életben arra a politikát: az értelmiség 96 százaléka ma már a szocializmus mellett áll. Indokolt-e az ily mérvű bizalom? Amennyire nem tudtam egyetérteni azzal a Rákosi-tétellel: fasisztákkal kell megcsinálnunk a szocializmust, ha nem is annyira, de zavar ez a tétel is. Az egyetemen dolgozva tudok hinni ebben, az irodalomban nem. Nem szabad [az] irodalom területén dolgoznod.

Egyéni ügyed. A baloldaliak ellen tett kitételek mind fájnak. Egyre jobban hajszolnak bele, hogy baloldalinak tűnjél fel. Munkádból semmit sem látnak, csak azt, hogy nem akarsz szerkeszteni. Megint mellőzések, megint kihívások. Darvas¹⁸ figyelmeztet: rossz a levegő körülötted. Felkérik cseh előadásra, Pali, Miklós megkapja az értesítést, téged megint kihúztak valahol.

1961. december 13. szerda

Délután ½ 4–½ 5 – Aczállal beszélgetés. Elvállaltam a *Kortárs* szerkesztését.¹⁹ Előzmény: Aczél Marival beszélt korábban, célozgatott. A beszélgetés fő pontjai:

¹⁵ Vasco Pratolini, *Szegény szerelmesek krónikája*, Bp., Szépirodalmi, 1956.

¹⁶ Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *A párduc*, Bp., Magvető, 1961 (Világkönyvtár).

¹⁷ A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa: 1961. október 17–31. Fontos esemény a desztalinizáció szempontjából. Hruscsov nyilvánosság elé tárt olyan adatokat, amelyek a XX. kongresszuson még csupán zárt ülésen hangzottak el. A kongresszus új pártprogramot fogadott el, a KB első titkárává újra Hruscsovot választották. A kongresszus után Sztálint eltávolították a Lenin-mauzóleumból.

¹⁸ Darvas József író, politikus, a Rákosi-korszakban különböző miniszteri tisztségeket töltött be, ekkor a Magyar Írók Szövetsége elnöke.

¹⁹ Király István neve az 1962. márciusi számon szerepel először mint felelős szerkesztő. Az 1964. évi első számot már – mint főszerkesztő – Simon István jegyzi.

Aczél:

1) Megbeszéltem az elvtársakkal, engedélyt kértem tőlük, hogy még egyszer beszélhessek Királlyal.

2) Szükségünk van a maga tudására és tekintélyére.

3) Az irodalmi közéletben az él, hogy maga nem ért egyet velünk; ezt a látszatot meg kell szüntetni.

4) Senki sem kényszeríti magát: igennel vagy nemmel válaszoljon.

Én: Nem akarok szerkeszteni, de a XXII. kongresszus után kényszerhelyzetben vagyok.

Aczél: Senki sem kényszeríti.

Én: Van morális, s lelkiismereti kényszer is. Szeretném, ha meg tudnám győzni magukat, nem helyes, ha én szerkesztenék, s ha Aczél elvtárs közvetítené az én ellenvetéseimet is.

Aczél: Halljuk az ellenvetéseket!

Én: Tudományos lemaradásom. Ez kínoz, gyötör (elsősorban a szubjektív vonatkozásait vettem fel; végletesen szubjektív voltam).

Aczél: Tehát: Király vállalja, de kéri az elvtársakat, gondolják meg, nem volna-e helyesebb, ha a doktori fokozatot előbb megszerzi, s 3-4 év múlva nagyobb tekintéllyel végezhethné ezt a feladatot.

Én: Helyes-e olyan területen dolgozni, ahol az ember nem szereti az embereket, s nem szeretik őt sem.

A: Rendes ember nem is szeretheti az írókat.

Én: A dogmatizmus címkéjével lehet-e itt dolgozni? Lentről csakhamar jönni fog a dogmatizmus vádja. Felülről: „a jobboldalisággal kívánja lemosni dogmatizmusát.”

A: Ilyet nem fognak mondani.

Én: Majd Aczél elvtárs fejére idézem az első adandó alkalommal.

Végeredmény: A[czél] az első variációban felvetett módon viszi tovább a kérdést. S majd meglátjuk.

Végső benyomások:

1) Az élet kegyetlenül objektív.

2) Aczél nagy hibája: a mindenkit lejárató, durva hang. Elöttem csepülte Köpeczit, Szabolcsit, Sőtért, Tolnait. Engem is ugyanígy csepül vajon?

3) Alapjában nem bízunk az embereken, nem szereti őket.

*

Miért kellett elvállalnom ezt a dolgot?

1) Nyilvánvalóan élhet valami a közvéleményben, ami szerint nem értek egyet a párt kultúrpolitikájával. Ennek az érzésnek véget kell vetni. Lehetetlen számomra mint kommunista számára, hogy ilyen véleményt grasszálni engedhessek. Nem tehetek mást, mint a gyakorlattal megmutatni [az ellenkezőjét]. Ez az egyik legenda, amit kötelességem szétrombolni.

2) Élhet a közvéleményben a másik legenda: tudok szerkeszteni. Ez éppoly legenda, mint az előbbi.

A legendák áldozata lettem: döntenem kellett, melyik legendát áldozom fel. S itt a választás nem lehetett kétséges.